

УДК (477)340“1944/1945”

Д.Д. ПЕЦА, Ужгородський національний університет

ЗАКАРПАТСЬКА УКРАЇНА 1944-1945 РОКІВ: ІСТОРИКО- ПРАВОВА ОЦІНКА

Ключові слова: Закарпатська Україна, державне утворення, форма правління, державний режим

Історико-правова оцінка Закарпатської України в її функціонуванні протягом приблизно одного року (від листопаду 1944 р. до листопаду 1945 р., коли було ратифіковано Договір між СРСР і Чехословаччиною законодавчими органами обох держав) повинна, на нашу думку, включати до себе відповіді на цілий ряд запитань, які мають важливе значення для розкриття специфіки даного феномену. Річ іде принаймні про наступні запитання: а) чи була Закарпатська Україна державою, виходячи з розуміння останньої в теоретико-правовій науці?; б) якщо Закарпатська Україна не була державою, то в чому полягають сутнісні характеристики цього державного утворення, в тому числі – його форма правління та режим?

Окремі аспекти функціонування Закарпатської України (1944-1945 років) досліджувалися вітчизняними ученими, в тому числі С.М. Болдижаром, М.М. Болдижаром, І.М. Гранчаком, О.О. Гріном, І.І. Попом тощо. Проте питання історико-правової оцінки, в тому числі визначення природи даного утворення, його форми та режиму залишаються відкритими в рамках історико-правової науки. Останнє зумовлює потребу наукового аналізу вказаного. Тому метою даної статті є вироблення історико-правової оцінки Закарпатської України (1944-1945 рр.), в тому числі визначення її сутності та форми. Новизна роботи полягає в спробі системного аналізу державно-правового статусу Закарпатської України.

Таким чином, Закарпатська Україна: держава чи державність? Для відповіді на таке запитання необхідно виходити з того, що

сутність держави визначається надто різноманітним, враховуючи як різні наукові парадигми, так і власне призначення наукових досліджень та, навіть, їх галузеву приналежність. Так, наприклад, поширене в юридичній літературі визначення держави як «організації влади в суспільстві» з акцентуванням уваги на захист нею інтересів суспільства чи його частини (класу, еліти) відображає, на нашу думку, передовсім соціологічний підхід у розумінні цього феномена.

Австрійський і американський вчений Г. Кельзен вважав, що держава не належить до емпіричної реальності, а відповідає певному правопорядку, персоніфікує його. На його думку, держава як організація примусу ідентична правопорядку, але при цьому і сама породжена правом. Звідси він робить висновок, що будь-яка держава є правовою, у тому числі авторитарна. За Г. Кельзеном зрозуміти державу можливо через призму міжнародного права. Саме воно визначає, що таке держава і необхідні умови для її існування, зокрема «правапорядок», «ефективність управління територією» та «незалежність суспільства від інших суспільств» [1, с.8, 16-18].

Інший американський вчений Герберт Харт у відомій праці «Поняття права» подає розуміння держави не через формулювання визначення, а виділяючи певні сутнісні характеристики. Але при цьому також підкреслює її взаємозв'язок з правопорядком. Слово «держава», на його думку, не є ім'ям певної персони чи речі, котра за сутністю чи «за природою» своєю знаходиться за межами законів; це спосіб відсилки до двох фактів: по-перше, що населення, проживаюче на певній території, проживає за тієї форми організованої влади, котра забезпечується правовою системою з характерними для неї структурою законодавчого органу, судами і первинними правилами; по-друге, що ця влада володіє чітко визначеним ступенем незалежності. В іншому місці Г. Харт визначає державу як сукупність посадових осіб, наділених владними повноваженнями на основі юридичних правил. Останні розглядаються ним як умова легітимності державного примусу [2, с.119].

Підкреслимо, ключовою ознакою держави є наявність суверенної публічної влади (в Г. Харта – «визначений ступінь незалежності»), яка встановлює правопорядок на відповідній, чітко окресленій території, володіє монополією владних функцій. Інакше кажучи, той феномен, який ми визначаємо як держава, завжди повинен мати суверенітет (він може бути в силу тих чи інших причин обмежений), що є одним з його найважливіших і невід’ємних ознак.

Вважаємо недостатньою оцінку Закарпатської України в історичній науці. В одному з найбільш фундаментальних видань підкреслюється, що дискусійне питання про характер державності Закарпатської України може бути визначене у такий спосіб: «Вона в 1944–1945 рр. була тимчасовим державним утворенням закарпатського народу, яке мало всі ознаки державності: законодавчу, виконавчу і судову владу, органи правопорядку, збройну охорону (Народна дружина), органи управління, окреслену територію, запозичену (з чужого плеча) державну атрибутику, початкуючу економіку, навіть поштову марку і прагнення ввести свою грошову систему. Проте діяльність Народної Ради та місцевих органів влади була не тільки обумовлена, але й обмежена присутністю радянської армії, НКВС і підпорядкована політичним та воєнним інтересам СРСР...» [3, с.654]. Наведена оцінка Закарпатської України як «тимчасового державного утворення закарпатського народу», з одного боку, не відображає теоретичних уявлень щодо сутності держави (державного утворення), а, з іншого боку, – частково не відображає тієї державно-правової реальності, котра склалася в Закарпатті після Другої світової війни. Наприклад, «закарпатський народ» (термін не є коректним для позначення переважно українського населення регіону) не створював Закарпатської України, зважаючи на існуючі в середині ХХ століття механізми легітимації публічної влади.

З урахуванням наведеного, спробуємо дати історико-теоретичну оцінку Закарпатської України. Вона повинна зводитися до наступного.

1. Закарпатська Україна виступала певним інституційно-територіальним владним утво-

ренням, яке не може бути оцінене як «держава» в силу ряду аргументів.

По-перше, Закарпатська Україна не володіла суверенітетом як верховенством і неподільністю державної влади на відповідній території. Практично всі архівні документи відверто вказують на те, що: а) її владна еліта (верхівка комуністичної партії Закарпатської України, керівники Народної ради) формувалася радянським військовим і державним керівництвом; б) створення системи органів влади у Закарпатській Україні здійснювалося військовим командуванням Червоної Армії; в) усі основні організаційні заходи Закарпатської України здійснювалися не її органами влади, а передовсім – радянським військовим командуванням; г) монополія на застосування державного примусу, в тому числі на проведення масових репресивних заходів, на території Закарпатської України належала також Збройним силам СРСР; д) присяга державними службовцями здійснювалася на користь не лише «батьківщини», а й також Радянського Союзу.

По-друге, територіальні межі Закарпатської України не були чітко окресленими. Важливіше в цьому плані інше – такі межі визначалися дипломатичними представниками СРСР, Чехословаччини, Угорщини, Румунії, природно, без участі керівників Закарпатської України.

По-третє, жодна держава, включно з СРСР, офіційно не визнавала Закарпатську Україну як окрему державу. По-четверте, інституційно-владна система цього утворення не була конституційована за певними правилами і не може бути ідентифіковане з певним правопорядком. Довільне (свавільне) формування інституцій влади супроводжувалося з руйнацією існуючого правопорядку без формування його нової форми та змісту. Власне правопорядок як такий (демократичний чи навіть недемократичний) у Закарпатській Україні був відсутнім в принципі. Протягом одного року існування Закарпатської України за відсутності юридичних правил формувалися органи влади, обмежувалися в правах десятки тисяч людей, проводилася дискримінація за національною та соціальною ознакою тощо.

Тому, на нашу думку, Закарпатська Україна є не державою, а своєрідним державним утворенням. Слід погодитися, що у вітчизняній науці слабо досліджене таке явище, як державне утворення. Проблема співвідношення держави і державного утворення є, на наш погляд, актуальною, особливо на сучасному етапі.

Державні утворення мали місце як в процесі формування держави, так і в результаті розпаду сучасної держави. Історія засвідчує про постійний процес розпаду одних держав та утворення інших. При цьому держави часто розпадається на окремі державні утворення або ж державні утворення перетворюються в держави. Погоджуємося з тим, що під державним утворенням слід розуміти політико – територіальне утворення, суспільні відносини в якому регулюються несuverенною публічною владою. Як і держава, державне утворення є формою організації суспільства. При цьому публічна влада в державному утворенні не є верховної владою в суспільстві, не здатна приймати найбільш важливі рішення, не володіє монополією примусу. На відміну від державної влади публічна влада в державному утворенні регулює лише окремі суспільні відносини, не виступаючи, отже, на відміну від держави універсальною формою організації суспільства [4, с.9-10].

Про наявність окремих елементів державності можна говорити і стосовно до державних утворень. У державних утвореннях існують органи несuverенної публічної влади та управління, які в процесі регулювання суспільних відносин взаємодіють із суспільством. Елементами державності в державних утвореннях є органи публічної влади та управління, окремі громадські елементи, які взаємодіють з органами публічної влади у процесі здійснення останніми своїх функцій, і різноманітні форми взаємодії між органами публічної влади і управління та інститутами суспільства [4, с.11].

Якщо ж говорити про Закарпатську Україну, то, на нашу думку, вона виступала державним утворенням, створеним СРСР з метою вирішення питань приєднання відповідної території та першого етапу її радянзації. Іншими словами, Закарпатська Україна як

державне утворення з самого початку створювалася іншою державою з певними цілями.

2. Характеристики публічної влади в Закарпатській Україні дозволяють твердити про функціонування в ній з самого початку форми правління у вигляді радянської республіки. В основі державно-партійного апарату Закарпатської України функціонувала система квазіпредставницьких органів – комітетів, яку очолювала Народна рада Закарпатської України з необмеженими повноваженнями. Цей орган публічної влади виступав водночас законодавчим і виконавчим органом, а також здійснював деякі судові функції (затверджував вироки Спецсуду про розстріли). Це означало, що функціонально публічна влада не була розділена в Закарпатській Україні.

Додамо до цього, що З'їзд народних комітетів, який створив Народну раду, не визначив її повноважень, а лише сформулював основну ціль її створення – «возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною».

З іншого боку, сам З'їзд народних комітетів, який був проведений 26.11.1944 р. і який називають «першим», став єдиним. Жодного іншого разу він не скликався, та і не міг бути скликаним у такому складі, бо місцеві комітети були суттєво оновлені у кінці 1944 р. Звертаємо увагу на З'їзд народних комітетів, який претендує на роль «установчих зборів» державного утворення. Він складався з делегатів, відісланих місцевими комітетами.

У зв'язку зі складом з'їзду є два проблемні питання: по-перше, перелік місцевих комітетів, які надіслали делегатів до складу з'їзду, і, по друге, спосіб такого «делегування». Доступна для нас емпірична база не дає можливості чітко встановити ні одне, ні інше. Підкреслимо, що річ навіть не в тім, що «обрання» делегатів з'їзду здійснювалися не на основі законодавства (чехословацького чи навіть радянського), а в тім, що воно проводилася взагалі без чітких правил. Додамо до цього, що представницька квота не визначалася ні для населення (один делегат від певної кількості населення), ні для населених пунктів (певна кількість делегатів від певної кількості населених пунктів), ні навіть для округів.

Реальна влада за такої радянської форми правління належала політичній структурі – Комуністичній партії Закарпатської України, котра виступала інструментом проведення політики СРСР.

3. Якщо звернути увагу на методи здійснення публічної влади в Закарпатській Україні, які дозволяють говорити про «режим» цього державного утворення, то слід виходити з того, що відсутність раціонально-правових механізмів легітимації влади поєднувалася з цілеспрямованим створенням тоталітарних структур, які намагалися перебудувати різні ділянки суспільства на засадах зразків з СРСР. З перших днів свого функціонування державне утворення Закарпатська Україна, його владні органи приймали і втілювали рішення в напрямі досягнення цілей СРСР на даній території, в тому числі: а) взяття під контроль економічних і людських ресурсів Закарпаття в умовах війни; б) створення квазілегітимаційних механізмів оформлення рішень керівництва СРСР щодо даної території; в) поступової інкорпорації Закар-

паття до державно-правової і економічної системи СРСР.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афонасин Е. В. Философия права : учеб. пособие / Е. В. Афонасин, А. Б. Дидикин. – Новосибирск : Новосиб. гос. ун-т, 2006. – 92 с.
2. Харт Г. Понятие права / Харт Г. ; пер. с англ. ; под общ. ред. Е. В. Афонасина и С. В. Моисеева. – СПб. : Изд-во СПб. ун-та, 2007. – 302 с.
3. Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918-1945) / редакційна колегія: І. Гранчак, Е. Балагурі, І. Грицак, В. Ілько, І. Поп. – Ужгород : Вид-во «Закарпаття», 1995. – 663 с.
4. Войтенко О. В. Государство, государственное образование, государственность (теоретико-методологический анализ их соотношения): дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01 / Войтенко О. В. – Москва, 2006. – 155 с.

Пеца Д. Д. Закарпатська Україна 1944-1945 років: історико-правова оцінка / Д. Д. Пеца // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 373–376 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10pddipo.pdf>

Щодо правової оцінки Закарпатської України як державного утворення зроблено аналіз форми правління і державного режиму Закарпатської України (1944-1945). Проаналізовано такі елементи державності як наявність суверенітету, територіальних меж, відповідність інституційно-владної системи цього територіального утворення певному правопорядку. Зроблено висновок, що Закарпатська Україна була створена з метою приєднання до СРСР і її радянзації.

Пеца Д.Д. Закарпатская Украина 1944-1945 годов: историко-правовая оценка

В отношении правовой оценки Закарпатской Украины как государственного образования сделан анализ формы правления и государственного режима Закарпатской Украины (1944-1945). Проанализировано такие элементы государственности как наличие суверенитета, территориальных границ, соответствие институционно-властной системы этого территориального образования определенному правопорядку. Сделан вывод, что Закарпатская Украина была создана с целью присоединения к СССР и ее советизации.

Petsa D.D. Transcarpathian Ukraine 1944-1945 Years: Historical and Legal Evaluation

The legal assessment of Transcarpathian Ukraine as a state formation is refers. The forms of government and State Mode of Transcarpathian Ukraine (1944-1945) are analysis. It's analyzed such elements of statehood as presence of the sovereignty, territorial borders, accordance institution-imperious system of this territorial formation to the certain law and order. It's concluded that the Transcarpatian Ukraine has been created for the purpose of joining to the USSR.